

Małgorzata Puto*

ORCID: 0000-0002-4391-9469

Uniwersytet Gdański

Sądy w demokracjach konstytucyjnych: ewolucja społeczno-politycznych ról i kontrola konstytucyjna jako filar ochrony demokracji

Courts in Constitutional Democracies: The Evolution of Socio-Political Roles and Constitutional Review as a Pillar of Safeguarding Democracy

Słowa kluczowe: demokracja konstytucyjna, kontrola konstytucyjna, legitymizacja władzy sądowniczej, rządy prawa, społeczno-polityczne role, władza sądownicza

Keywords: constitutional democracy, constitutional review, judiciary, legitimisation of judicial power, rule of law, socio-political roles

Streszczenie

Artykuł analizuje społeczno-polityczne role sądów w demokracjach konstytucyjnych – zarówno ugruntowanych, jak i nowych. Szczególną uwagę poświęcono kontroli konstytucyjnej jako mechanizmowi ochrony demokracji. Podkreślono różnice między dojrzałymi a młodszymi demokracjami, wskazując na ewolucję roli judykatury wraz z rozwojem systemu politycznego.

Przeprowadzona analiza prowadzi do wniosku, że sądy pełnią wielowymiarową rolę w demokracji konstytucyjnej, wpływając na stabilność polityczną, równowagę władz i kształtowanie świadomości obywatelskiej.

* Małgorzata Puto, dr; adiunkt w Instytucie Politologii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Gdański; e-mail: malgorzata.puto@ug.edu.pl.

Abstract

The article analyses the socio-political roles of courts in constitutional democracies – both established and emerging. Particular attention is given to constitutional review as a mechanism for safeguarding democracy. Differences between mature and younger democracies are highlighted, emphasising the judiciary's evolving role as political systems develop.

The conducted analysis leads to the conclusion that courts play a multidimensional role in constitutional democracy, influencing political stability, the balance of powers, and the shaping of civic awareness.

Wprowadzenie

Sądy w demokracji pełnią zarówno funkcje instytucjonalne, jak kontrola konstytucyjna i egzekwowanie praw, jak i odgrywają społeczno-polityczne role, wpływając na stabilność ustroju.

Artykuł analizuje ich znaczenie w demokracjach konstytucyjnych – zarówno ugruntowanych, jak i mniej zakorzenionych – wskazując na sądy jako strażnika wartości demokratycznych, stabilizatora systemu, pośrednika w dialogu społecznym, edukatora oraz mechanizm przeciwdziałania autorytaryzmowi.

Niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jakie społeczno-polityczne role odgrywają sądy w demokracjach konstytucyjnych? W jaki sposób sądownictwo funkcjonuje zarówno w ugruntowanych, jak i nowszych demokracjach? Czy istnieją mechanizmy umożliwiające sądom przeciwdziałanie nadmiernej centralizacji władzy oraz zagrożeniom dla stabilności demokratycznego ustroju?

Postawiona hipoteza zakłada, że sądy w demokracjach konstytucyjnych odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu stabilności politycznej poprzez mechanizmy kontroli władzy oraz ochronę praw jednostki.

Modele demokracji i sądownictwa

Punktem wyjścia w rozważaniach na temat społeczno-politycznej roli sądów jest system polityczny, w którym te sądy funkcjonują. Demokracja to system polityczny powszechnie rozumiany jako władza ludu. Brak jest natomiast jednej uniwersalnej definicji tego pojęcia.

Wielość definicji demokracji towarzyszy obfitość jej typologii¹. Przykładowo, pod względem kryterium wartości wyróżnia się model demokracji republikańskiej, liberalnej, socjalistycznej oraz ateńskiej. Z kolei uwzględniając kryterium stopnia bezpośredniego udziału obywateli w procesie podejmowania decyzji politycznych, można wyróżnić demokrację przedstawicielską i bezpośrednią². Natomiast z uwagi na kryterium dystrybucji władzy, wyróżnić można demokrację parlamentarno-gabinetową, prezydencką, półprezydencką i opartą na konwencie³.

Wspólnym mianownikiem koncepcji formalnych – koncentrujących się na proceduralnych aspektach demokracji – jest założenie, że najważniejsze w demokracji jest prawo do partycypacji w rządzeniu, czyli udział w życiu publicznym. J. Schumpeter jest autorem „rynkowej” teorii, zgodnie z którą politycy w drodze konkurencji o głosy wyborców przekształcają rozproszone preferencje w decyzje o charakterze politycznym. Innymi słowy, według tej teorii demokracja to rządy ludu za pośrednictwem polityków⁴.

Istotnym kryterium analizy roli władzy sądowniczej w systemach politycznych jest podział na demokracje o długiej tradycji i demokracje nowsze.

Demokracje o długiej tradycji (np. USA, Wielka Brytania, Francja) cechuje stabilność instytucjonalna i rozwinięta kontrola konstytucyjna. Z kolei nowsze demokracje (np. państwa Europy Środkowo-Wschodniej, Ameryki Łacińskiej) często mierzą się z wyzwaniami dotyczącymi niezależności sądownictwa i presji politycznej, co wpływa na jego rolę stabilizującą⁵.

Podział oparty na przemianie ustrojowej, która zapoczątkowała demokratyzację, nie pokrywa się dziś w pełni z rozróżnieniem na demokracje skonsolidowane i nieskonsolidowane⁶. Choć państwa Europy Środkowo-Wschodniej, takie jak Czechy, Litwa, Łotwa czy Słowacja, utrwaliły wartości demokratyczne⁷, nie należą do grupy „starych demokracji”, których instytucjonalne rozwiązania stały się wzorcem dla systemów demokratycznych i nowych koncepcji, takich jak demokracja większościowa i konsensualna⁸.

¹ A. Antoszewski, *Współczesne teorie demokracji*, Warszawa 2016, s. 91.

² W. Kulesza, P. Winczorek, *Demokracja u schyłku XX wieku*, Warszawa 1992, s. 65–75; D. Held, *Modele demokracji*, Kraków 2010.

³ A. Antoszewski, op.cit., s. 93.

⁴ J.A. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 2009, s. 336 i n.

⁵ J. Knopek, *Europejskie systemy polityczne*, Warszawa 2016, s. 135–140; A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001, s. 23–34; J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Baltimore 1996.

⁶ A. Antoszewski, R. Herbut, op.cit., s. 23 i n.; por. J. Knopek, op.cit., s. 141 i n.

⁷ *Countries and Territories*, <https://freedomhouse.org/country/scores> [dostęp: 14.06.2025].

⁸ Ibidem.

Dla niniejszej analizy kluczowe znaczenie ma demokracja konstytucyjna, w której niezależne sądy chronią podstawowe prawa i zapewniają równowagę między władzami. W przeciwieństwie do demokracji większościowej, system konstytucyjny ogranicza władzę parlamentu i rządu⁹. Ponadto, jak wskazuje Jürgen Habermas, demokracja konstytucyjna opiera się na deliberacji i racjonalnej komunikacji obywateli¹⁰.

Rola judykatury i jej wpływ na społeczeństwo zależą nie tylko od uwarunkowań historycznych oraz stopnia rozwoju systemu demokratycznego, ale także od konkretnego modelu sądownictwa przyjętego w danym systemie. Można wyróżnić trzy główne modele systemów sądowych, które determinują społeczno-polityczne role sądów.

Model anglosaski (*common law*) charakteryzuje się silnym precedensowym podejściem do orzecznictwa, gdzie decyzje sądowe mają moc kształtowania przyszłych interpretacji prawa¹¹. W tym modelu sądy – oprócz roli strażnika konstytucyjności w demokracjach konstytucyjnych – odgrywają rolę arbitra między jednostką a państwem, a ich niezależność jest często gwarantowana przez skomplikowany system powoływania sędziów i ich kadencyjność¹².

Model kontynentalny (*civil law*) oparty jest na spójnych i kompleksowych kodeksach prawa, które kształtują działania sądownictwa. W tym modelu sądy również odgrywają rolę strażnika konstytucyjności, ale ich interpretacje prawa są bardziej związane z literą ustaw niż z precedensem. W państwach Europy kontynentalnej judykatura funkcjonuje często jako stabilizator systemu politycznego, zapewniając zgodność aktów prawnych z ustalonymi normami demokratycznymi¹³.

W niektórych państwach, np. w Kanadzie, RPA, Szkocji, Sierra Leone czy na Filipinach, występują modele hybrydowe. Łączą one cechy obu powyższych sys-

⁹ Ibidem; por. A. Antoszewski, op.cit., s. 106 i n.

¹⁰ J. Habermas, *Constitutional Democracy: A Paradoxical Union of Contradictory Principles?*, „Political Theory” 1998, t. 29, nr 6, s. 766–781.

¹¹ S. Terrett, *English Legal System. Introduction to English and EU Law*, Cambridge 2008–2009, s. 5 i n.; A. Breczko, *Rola sądownictwa w ochronie konstytucji na tle ogólnych rozważań o systemie prawnym Wielkiej Brytanii*, [w:] *Z zagadnień współczesnych społeczeństw demokratycznych*, red. A. Jamróz, S. Bożyk, Białystok 2006, s. 252–266; J.H. Farrar, A.M. Dugdale, *Introduction to Legal Method*, London 1990.

¹² K. Majkusiak, *Status prawny sędziego we współczesnym systemie politycznym Stanów Zjednoczonych*, [w:] *Common law. Historia, praktyka, doktryna, konteksty*, red. W. Włodarczak, Łódź 2022, s. 131 i n.

¹³ B. Szmulik, *Geneza i rozwój skargi konstytucyjnej w Europie*, „Athenaeum” 2006, nr 14–15.

temów, często dostosowując strukturę władzy sądowniczej do lokalnych warunków politycznych i społecznych. W tych systemach sądy mogą mieć szerokie kompetencje w zakresie kontroli konstytucyjnej, ale ich organizacja jest uzależniona od uwarunkowań prawnych danego państwa¹⁴.

Poniższa analiza społeczno-politycznych ról władzy sądowniczej dotyczy systemów demokracji konstytucyjnej – omówione zostaną przykłady zarówno modelu sądownictwa w systemie prawa *common law*, jak i w systemie prawa kontynentalnego, a także przytoczone zostaną propozycje społeczno-politycznych ról władzy sądowniczej przedstawione przez byłego Prezesa Sądu Najwyższego państwa o modelu hybrydowym.

Rola sądów w legitymizacji władzy i stanowionego prawa

Franc Michelman twierdzi, że uznanie prawa za legitymowane wiąże się z przekonaniem o zasługiwaniu na szacunek przez władzę, niezależnie od tego, czy wykonuje ją zgodnie z wolą społeczeństwa. Według Michelmana teoria legitymowanej władzy pozwala praworządnym obywatelom tolerować władzę tworzącą niemoralne prawo¹⁵. Jednocześnie podkreśla on rolę konstytucji, zwłaszcza w obliczu niemoralnego prawa, oraz instytucji decydujących o zgodności aktów prawnych niższego rzędu z konstytucją – najczęściej sądów lub trybunałów.

Michelman przenosi ciężar osądu prawa tworzonego przez rządzących na sądy, dzięki czemu jednostki nie muszą stawać przed dylematem, czy pozostawać lojalnymi wobec wybranej demokratycznie władzy¹⁶. Teoria przeniesienia odpowiedzialności na sądy jest jednak niedoskonała, ponieważ zakłada ich apolityczność. Upolitycznienie judykatury i utrata niezależności osłabiają ochronę praw jednostki, a podporządkowanie sądów władzy ustawodawczej lub wykonawczej może prowadzić do destabilizacji systemu państwowego¹⁷.

¹⁴ D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, „Studia Europejskie” 2013, nr 3, s. 159–182.

¹⁵ F.I. Michelman, *Legitimacy, the Social Turn, and Constitutional Review: What Political Liberalism Suggests*, „Critical Quarterly for Legislation and Law” 2015, nr 3.

¹⁶ A. Ferrara, F.I. Michelman, *Legitimation by Constitution. A Dialogue on Political Liberalism*, Oxford 2021.

¹⁷ J. Knopek, *op.cit.*, s. 46.

Upolitycznienie judykatury wiąże się ponadto z pogłębianiem centralizacji władzy. Według Alexis de Tocqueville'a społeczeństwa demokratyczne są najbardziej podatne na centralizację, ponieważ w ustroju demokratycznym cała siła rządowa skupiona jest w rękach jednego organu władzy, bezpośrednio reprezentującego lud¹⁸. Według A. de Tocqueville'a władza sądownicza reguluje równość i chroni wolność, dbając o interesy jednostek. Zdaniem autora w demokracji prawa obywatelskie są zagrożone, jeśli sądy nie ewoluują wraz z równością, zapewniając jej pełne zastosowanie we wszystkich grupach społecznych¹⁹.

Antoszewski i Herbut wyróżniają dwa aspekty roli sądów w systemie politycznym. Aspekt podmiotowy obejmuje nadzorowanie instytucji i procesów politycznych oraz kontrolę konstytucyjności prawa. Z kolei aspekt przedmiotowy dotyczy egzekwowania odpowiedzialności karnej wobec elit politycznych oraz zapewniania ochrony praw obywatelskich²⁰. Autorzy wskazali, że judykatura nie tylko stabilizuje demokrację, ale także odgrywa kluczową rolę w procesach kontroli władzy, ochronie jednostek oraz kształtowaniu ładu prawnego²¹.

Demokracja wymaga równowagi między zasadą większości a ochroną praw człowieka, co podkreśla jej prawny fundament. Sędzia utrzymuje tę równowagę, kontrolując zgodność działań prawodawcy z fundamentalnymi wartościami, podczas gdy prawodawca działa w ramach zastanego systemu²². Dlatego modelem pożądanym nie jest ścisły rozdział prawodawcy i sądu, ale ścisłe ich powiązanie i uzależnienie²³. W tym modelu kluczową rolę odgrywa kontrola konstytucyjna, a w sytuacjach kryzysowych także nagły przegląd konstytucji. Tomasz Tadeusz Koncewicz podkreśla, że powinna ona obejmować nie tylko sądy konstytucyjne, lecz także powszechne, jako mechanizm ochrony demokracji przed nadużyciem woli większości²⁴.

¹⁸ A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, Warszawa 2019, s. 103.

¹⁹ J. Knopek, op.cit., s. 46.

²⁰ A. Antoszewski, R. Herbut, op.cit.; J. Knopek, op.cit., s. 56.

²¹ Ibidem.

²² G.C. Rodriguez Iglesias, *The Judge Confronts Himself as Judge*, [w:] *Judges in Contemporary Democracy. An International Conversation*, red. R. Badinter, S. Breyer, New York–London 2004, s. 281–282; za: T.T. Koncewicz, *O obietnicach i granicach sali sądowej*, „Co do zasady. Studia i analizy prawne” 2021, nr 1, s. 18; por. idem, *Bariery naszego myślenia o roli sądów. Pomiędzy perspektywą uniwersalną, polską i europejską* (cz. 2), „Palestra” 2011, nr 11–12.

²³ T.T. Koncewicz, *O obietnicach...*, s. 18.

²⁴ Idem, *The „emergency constitutional review” and Polish constitutional crisis. Of constitutional self-defense and judicial empowerment*, „Polish Law Review” 2016, t. 2 (1), s. 79.

Według koncepcji „demokracji walczącej” Karla Loewensteina, demokracja nie powinna stać się „koniem trojańskim”, który umożliwia wrogom jej osłabienie – zarówno zewnętrznym, jak i wewnętrznym²⁵. Demokratycznie wybrana władza, która odchodzi od podstawowych wartości ustrojowych, podważa fundamenty systemu. Aby demokracja mogła się obronić, musi posiadać mechanizmy zabezpieczające jej istotę, a nie tylko opierać się na samej procedurze wyborczej.

Jak zauważa T.T. Koncewicz, koncepcja „demokracji walczącej” to fundament systemu demokratycznego²⁶, który jednak działa skutecznie tylko wtedy, gdy elity polityczne respektują zobowiązania wobec jego ochrony. Pełny obraz demokracji obejmuje nie tylko wybory, ale również poszanowanie fundamentalnych wartości, takich jak prawa człowieka, podział władzy i praworządność²⁷.

Spółeczno-polityczne role władzy sądowniczej w systemach demokratycznych

Były prezes Sądu Najwyższego Izraela, Aharon Barak, podkreśla, że system polityczny kształtuje rolę sądów, które w demokracji chronią praworządność i równowagę władz, wymagając niezależności i obiektywizmu.

Sądy ewoluują wraz ze zmianami społecznymi, dostosowując prawo do aktualnych realiów. Kluczowym zadaniem sądów konstytucyjnych jest ochrona konstytucji i kontrola działań ustawodawcy, odgrywając rolę mostu między prawem a społeczeństwem oraz strażnika demokratycznych wartości.

Prawo jako żywy instrument musi dostosowywać się do zmian społecznych. Jak zauważa Barak, czasem przepisy wyprzedzają zmiany społeczne, kształtując ich kierunek, lecz najczęściej ewoluują w odpowiedzi na nowe potrzeby społeczeństwa.

Zmiany wprowadzane przez sądy są zazwyczaj stopniowe, a ich funkcjonowanie winno uwzględniać wartości danego społeczeństwa²⁸. Sędzia musi równo-

²⁵ K. Loewenstein, *Militant Democracy and Fundamental Rights*, „American Political Science Review” 1937, t. 31, nr 3, s. 417–433.

²⁶ T.T. Koncewicz, „Demokracja walcząca” a sprawa polska. Czy czas działania już nadszedł?, „Palestra” 2014, nr 1–2.

²⁷ Idem, „Demokracja walcząca” jako europejskie wyzwanie, zobowiązanie i przestroga, <https://www.rp.pl/rzecz-o-prawie/art39644461-tomasz-tadeusz-koncewicz-demokracja-walczaca-jako-europejskie-wyzwanie-zobowiazanie-i-przestroga> [dostęp: 11.12.2024].

²⁸ A. Barak, *A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy*, s. 23–26, <http://hdl.handle.net/20.500.13051/3109> [dostęp: 11.12.2024].

ważyć zmianę i stabilizację – stagnacja wynika z braku zmian, a ich nadmiar może prowadzić do anarchii. Dlatego każdy wyrok musi być spójny z systemem prawnym²⁹. Jak stwierdził Ronald Dworkin, tworzenie linii orzeczniczych jest jak pisanie książki przez kilku współautorów³⁰.

Barak podkreśla, że demokracja opiera się na równowadze między zasadą większości a ochroną praw jednostki. Sędzia, jako obrońca praw człowieka, uwzględnia wartości, takie jak godność i równość, fundamentalne dla systemu demokratycznego³¹. Sądy ważą interes jednostki i społeczeństwa, chroniąc prawa człowieka i stabilność państwa.

Barak twierdzi, że na system wartości sędziów wpływają ich otoczenie społeczne i doświadczenia. Dobry sędzia powinien ważyć własne przekonania i wartości społeczne, zachowując obiektywizm. Judykatura odzwierciedla akceptowane wartości społeczne, opierając się na niezależności i szczególnej roli w demokracji. Jednak sędziowie, w przeciwieństwie do ustawodawców, nie pełnią funkcji reprezentacyjnej, lecz działają jako strażnicy prawa³². Ponadto władza sądownicza odgrywa również rolę edukatora, dlatego orzeczenia sądowe powinny być jasne i zrozumiałe, sprzyjając zrozumieniu, a w konsekwencji akceptacji prawa.

Michelman posługuje się przykładem „sędziego responsywnego”, którego sposób interpretacji konstytucji jest demokratyczny, gdyż bada złożoną interakcję opinii występujących wśród społeczeństwa obywatelskiego i w sferze polityki publicznej. Taka interakcja sędziego konstytucyjnego z odbiorcami swoich orzeczeń buduje jego demokratyczną legitymację³³.

Sądy umożliwiają obywatelom wpływ na prawo nie tylko poprzez udział polityczny, ale także poprzez postępowania sądowe, które mogą prowadzić do jego zmiany lub reinterpretacji. Odgrywają więc rolę pośrednika między rządzonymi a rządzącymi, zapewniając legitymizację władzy sądowniczej jako współtwórcy prawa.

Jak zauważa Agnieszka Bień-Kacała, skuteczność sądownictwa w kształtowaniu polityki państwa zależy od podziału władzy, praworządności, niezależności i bezstronności³⁴.

²⁹ Ibidem, s. 28–30.

³⁰ R. Dworkin, *Law's Empire*, Cambridge 1986, s. 229.

³¹ A. Barak, op.cit., s. 44, 45–46, 49.

³² Ibidem, s. 161–162; szerzej zob. idem, *The Judge in a Democracy*, Princeton 2006.

³³ J. Habermas, op.cit., s. 769 i n.

³⁴ Ibidem, s. 63.

Według Baraka sądy w demokracjach o długich tradycjach mają inną dynamikę niż sądy w demokracjach młodszych, takich jak państwa Europy Wschodniej. Podczas gdy w państwach o ugruntowanych demokracjach wskazany jest minimalizm orzecznicy, w nowszych demokracjach takie podejście może być niewystarczające. Młode demokracje muszą bowiem ustanowić sposób rozumienia podstaw demokratycznych wartości w społeczeństwie, dlatego sądy w tych państwach powinny orzekać w sposób bardziej wyrazisty. W ugruntowanych demokracjach sądy bowiem kształtują prawo na podstawie już ustabilizowanych mechanizmów – w modelu *common law* jako arbitrzy precedensów, a w modelu *civil law*, jako interpretatorzy prawa. W młodszych demokracjach ich rola bywa bardziej interwencyjna, zapewniając ochronę konstytucyjną przed autorytarnymi tendencjami³⁵.

Podobny minimalizm wskazany jest w kwestiach konstytucyjnych, które zostały już dobrze ugruntowane, w przeciwieństwie do spraw, które są nowe i nie były wcześniej rozpatrywane przez sąd³⁶ – w tych przypadkach bardziej zdecydowane orzekanie jest wskazane.

Ocena niezależności władzy sądowniczej przez społeczeństwo

Frans van Dijk badał postrzeganie niezależności sądów w państwach europejskich systemu prawa *civil law*, analizując opinie sędziów, ławników i obywateli. Wyniki pokazują, że sędziowie oceniają niezależność sądownictwa najbardziej pozytywnie, prawnicy nieco gorzej, a obywatele jeszcze bardziej krytycznie – szczególnie ci, którzy mieli osobiste doświadczenia z procesami sądowymi³⁷.

Sądy, ze względu na swoją specyfikę, są częściowo odseparowane od społeczeństwa, co utrudnia obywatelom ich pełną ocenę. Brak społecznego poparcia osłabia pozycję władzy sądowniczej wobec obywateli i innych władz państwowych. Aby wzmocnić swoją pozycję, władza sądownicza stara się zapewnić powszechną dostępność wymiaru sprawiedliwości oraz przestrzegać standardów sprawiedliwego procesu³⁸.

³⁵ M. Koszowski, *Anglosaska doktryna precedensu. Porównanie z polską praktyką orzecniczą*, Warszawa 2010.

³⁶ F. van Dijk, *Perceptions of the Independence of Judges in Europe. Congruence of Society and Judiciary*, Cham 2021, s. 47–62.

³⁷ Ibidem.

³⁸ A. Barak, op.cit., s. 103, 106–108.

W Polsce – demokracji częściowo skonsolidowanej³⁹, jednocześnie państwie borykającym się z kryzysami demokratycznymi i społeczno-politycznymi konsekwencjami poprzedniego ustroju – od lat utrzymuje się krytyczna ocena sądownictwa – badania CBOS z lat 1998, 2006 i 2022 wykazują, że ponad połowa respondentów ocenia system negatywnie, wskazując m.in. na nierówne traktowanie obywateli, przewlekłość postępowań i pobłażliwość w orzekaniu kar⁴⁰.

Podobne tendencje obserwuje się w ugruntowanych demokracjach *common law* – w 2024 r. zaledwie 35% Amerykanów deklarowało zaufanie do krajowego sądownictwa⁴¹, co nastąpiło po kluczowych decyzjach sądowych, w tym uchyleniu precedensu *Roe v. Wade* (410 U.S. 113, 1973). W 2025 r. 57% Brytyjczyków wyraziło niepewność wobec wymiaru sprawiedliwości, wskazując na obawy dotyczące niezależności sądów i przewlekłości procesów⁴².

Badania przeprowadzone w latach 2012–2022 wśród państw członkowskich Unii Europejskiej wykazują, że w Czechach postrzegana niezależność sądów i sędziów przez ogół społeczeństwa plasuje się w środkowej części rankingu Eurobarometru. W porównaniu do 2016 r., postrzeganie niezależności w Czechach poprawiło się lub pozostało stabilne. W odniesieniu do przyczyn postrzeganego braku niezależności, w Czechach „ingerencja lub presja ze strony rządu i polityków” jest wskazywana najczęściej. Poziom postrzeganej niezależności wymiaru sprawiedliwości pozostaje szczególnie niski w Polsce i na Węgrzech, głównie z powodu interwencji lub presji ze strony rządu. Z kolei Niemcy należą do państw o bardzo wysokim poziomie postrzeganej niezależności sądów i sędziów przez ogół społeczeństwa. Zajmują czołową pozycję w rankingu, tuż za Danią i Finlandią, co oznacza, że duża większość respondentów ocenia niezależność niemieckiego wymiaru sprawiedliwości jako „bardzo dobrą” lub „raczej dobrą”⁴³.

Wyniki badań pokazują, że niski poziom zaufania do wymiaru sprawiedliwości występuje zarówno w demokracjach o długich tradycjach, jak USA i Wielka

³⁹ *Countries and Territories*.

⁴⁰ K. Daniel, *Kryzys społecznego zaufania do sądów*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2, s. 62; *Społeczne oceny wymiaru sprawiedliwości*, „Komunikat z Badań CBOS” 2022, nr 95.

⁴¹ *Americans Pass Judgment on Their Courts*, https://news.gallup.com/poll/653897/americans-pass-judgment-courts.aspx?utm_source=twitter&utm_medium=o_social&utm_term=gallup&utm_campaign=x-news-courts_121824 [dostęp: 14.06.2025].

⁴² *Confidence in the British judicial system*, <https://yougov.co.uk/topics/society/trackers/confidence-in-the-british-judicial-system> [dostęp: 14.06.2025].

⁴³ *The 2024 EU Justice scoreboard. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, Luxembourg 2024.

Brytania, jak i w nowszych systemach, takich jak Polska i Węgry. To wskazuje, że poziom skonsolidowania demokracji nie jest głównym czynnikiem determinującym ocenę sądownictwa, ponieważ badania jakościowe ujawniają, że kluczowe przyczyny niezadowolenia wynikają z polityki państwa, w tym ingerencji władz oraz efektywności systemu prawnego.

Kontrola sądowa konstytucyjności prawa

Kontrola sądowa (*judicial review*) jest kluczowym mechanizmem ochrony konstytucyjnych zasad demokracji. Zapewnia prymat konstytucji nad aktami niższego rzędu, ograniczając działania władz niezgodne z prawem⁴⁴. Daje obywatelom możliwość kwestionowania decyzji naruszających ich prawa.

W Europie funkcjonują trzy modele kontroli konstytucyjnej: zdecentralizowany, w którym sądy powszechne posiadają kompetencje w zakresie kontroli konstytucyjnej (Grecja, Szwecja), scentralizowany, w którym kompetencje kontroli konstytucyjnej posiadają sądy konstytucyjne (Francja, Polska, Bułgaria) oraz zdekoncentrowany, w którym oba ww. modele koegzystują (Estonia). Ich skuteczność zależy od niezależności i apolityczności, co nie zawsze udaje się zachować, zwłaszcza w niedojrzałych demokracjach, takich jak Rosja czy Ukraina⁴⁵.

Ponieważ kontrola sądowa dotyczy decyzji podejmowanych przez organy publiczne, często obejmuje kwestie o charakterze politycznym lub postrzegane jako polityczne. Dojrzała demokracja musi być przygotowana na radzenie sobie z napięciami na styku prawa i polityki. Sędziowie, jako aktorzy kontroli konstytucyjnej, winni mieć swobodę wykonywania swoich obowiązków, aby skutecznie odgrywać rolę strażnika konstytucyjności i egzekwować prawa jednostek oraz ich organizacji.

Podczas przeprowadzania kontroli sądowej aktów prawnych sądy muszą jednak zachować wyjątkową czujność, aby nie przekroczyć dopuszczalnych granic. Przewidywanie decyzji politycznych nie jest bowiem rolą sądów, a kontrola sądowa nie powinna naruszać legalnego wykorzystania władzy państwowej. Nie należy jednak nakładać sztucznych ograniczeń na zakres decyzji podlegających rewizji.

Z historycznego punktu widzenia, najważniejszym argumentem za kontrolą sądową jest izolacja sądownictwa od sił wyborczych. Alexander Hamilton pod-

⁴⁴ J. Knopek, op.cit., s. 46–47.

⁴⁵ Ibidem, s. 47.

kreślał, że: „Jeśli sądy mają być uważane za »przedmurze ograniczonej konstytucji przeciwko ingerencjom legislacyjnym«, to niezależność sądownictwa jest niezbędna do strzeżenia Konstytucji i praw jednostki przed skutkami tych złych humorów, które mogą powodować niebezpieczne nowinki w rządzie i poważne uciski mniejszościowej partii w społeczeństwie”. Izolacja sędziów od nacisków politycznych była więc często wskazywana jako kluczowy element skutecznej kontroli sądowej⁴⁶.

Należy zauważyć, że kontrola sądowa nie zawsze oznacza ostateczne słowo w zakresie interpretacji konstytucji – często inicjuje dialog sądowy, który kształtuje proces, poprzez który społeczeństwo wybiera sposób sprawowania władzy. Mit związany z ostatecznością orzeczeń sądów konstytucyjnych działa na korzyść ich stabilności. Jednak spojrzenie na rewizje orzeczeń sądów konstytucyjnych w dłuższym horyzoncie czasowym pokazuje ich tymczasowy charakter.

Sądy umożliwiają obywatelom wpływ na prawo nie tylko poprzez udział polityczny, ale także poprzez postępowania sądowe, które mogą prowadzić do jego zmiany lub reinterpretacji. Odgrywają zatem rolę pośrednika między rządzonymi a rządzącymi, zapewniając legitymizację władzy sądowniczej jako współtwórcy prawa⁴⁷.

Podsumowanie

Sądy odgrywają wielowymiarową rolę w demokracji konstytucyjnej, wpływając na stabilność polityczną, równowagę władz i kształtowanie świadomości obywatelskiej. Ich funkcja nie ogranicza się do stosowania prawa – uczestniczą w legitymizacji systemu demokratycznego, chronią prawa jednostki i nadzorują proces przestrzegania konstytucji.

Kontrola konstytucyjna jest jednym z kluczowych narzędzi, pozwalającym na zapewnienie zgodności aktów prawnych z wartościami demokratycznymi. Sądy odgrywają również ważną rolę edukacyjną, przyczyniając się do wzrostu świadomości prawnej obywateli poprzez przejrzyste uzasadnienia orzeczeń.

W kontekście społeczno-politycznym sądy ważą interesy jednostek i społeczeństwa, dbając o równowagę między ochroną praw człowieka a potrzebami

⁴⁶ K. Doherty, R. Pevnick, *Are There Good Procedural Objections to Judicial Review?*, „Journal of Politics” 2014, t. 76, s. 86–97.

⁴⁷ P.R. Dimond, *The Supreme Court and Judicial Choice. The Role of Provisional Review in a Democracy*, Ann Arbor 1989, s. 151–156.

państwa, będąc pośrednikiem między rządzącymi a rządzonymi. Ich decyzje wpływają na rozwój prawa, które musi ewoluować wraz ze zmianami społecznymi i kulturowymi.

Choć sądy są odseparowane od mechanizmów wyborczych, ich działalność pozostaje integralną częścią dialogu między społeczeństwem a władzą. Interpretacja konstytucji winna odzwierciedlać aktualne wartości społeczne, a jednocześnie pozostawać w zgodzie z istniejącym systemem prawnym. Dlatego sądy są swego rodzaju pomostem między prawem a społeczeństwem.

Sądy odgrywają nie tylko rolę strażnika prawa, ale także stabilizatora demokracji, a ich efektywność zależy od niezależności instytucjonalnej, legitymizacji społecznej i zdolności do adaptacji. Demokracja konstytucyjna wymaga nie tylko mechanizmów wyborczych, lecz także aktywnej ochrony konstytucyjnych wartości, w czym sądy pełnią fundamentalną funkcję.

Jak twierdzi Aharon Barak, sądy są produktami swoich czasów, więc ich funkcja zależy od kontekstu politycznego i społecznego. Choć ich wpływ może się różnić w zależności od stopnia demokratycznej dojrzałości państwa, ich fundamentalne role pozostają niezmiennie.

Bibliografia

- Americans Pass Judgment on Their Courts*, https://news.gallup.com/poll/653897/americans-pass-judgment-courts.aspx?utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_term=gallup&utm_campaign=x-news-courts_121824.
- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001.
- Antoszewski A., *Współczesne teorie demokracji*, Warszawa 2016.
- Barak A., *A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy*, <http://hdl.handle.net/20.500.13051/3109>.
- Barak A., *The Judge in a Democracy*, Princeton 2006.
- Breczko A., *Rola sądownictwa w ochronie konstytucji na tle ogólnych rozważań o systemie prawnym Wielkiej Brytanii*, [w:] *Z zagadnień współczesnych społeczeństw demokratycznych*, red. A. Jamróz, S. Bożyk, Białystok 2006.
- Confidence in the British judicial system*, <https://yougov.co.uk/topics/society/tracers/confidence-in-the-british-judicial-system>.
- Countries and Territories*, <https://freedomhouse.org/country/scores>.
- Daniel K., *Kryzys społecznego zaufania do sądów*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2.
- Dijk van F., *Perceptions of the Independence of Judges in Europe. Congruence of Society and Judiciary*, Cham 2021.

- Dimond P.R., *The Supreme Court and Judicial Choice. The Role of Provisional Review in a Democracy*, Ann Arbor 1989.
- Doherty K., Pevnick R., *Are There Good Procedural Objections to Judicial Review?*, „Journal of Politics” 2014, t. 76.
- Dworkin R., *Law's Empire*, Cambridge 1986.
- Farrar J.H., Dugdale A.M., *Introduction to Legal Method*, London 1990.
- Ferrara A., Michelman F.I., *Legitimation by Constitution. A Dialogue on Political Liberalism*, Oxford 2021.
- Habermas J., *Constitutional Democracy: A Paradoxical Union of Contradictory Principles?*, „Political Theory” 1998, t. 29, nr 6.
- Heidrich D., *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, „Studia Europejskie” 2013, nr 3.
- Held D., *Modele demokracji*, Kraków 2010.
- Knopek J., *Europejskie systemy polityczne*, Warszawa 2016.
- Koncewicz T.T., „Demokracja walcząca” a sprawa polska. Czy czas działania już nadszedł?, „Palestra” 2014, nr 1–2.
- Koncewicz T.T., „Demokracja walcząca” jako europejskie wyzwanie, zobowiązanie i przestroga, <https://www.rp.pl/rzecz-o-prawie/art39644461-tomasz-tadeusz-koncewicz-demokracja-walczaca-jako-europejskie-wyzwanie-zobowiazanie-i-przestroga>.
- Koncewicz T.T., *Bariery naszego myślenia o roli sądów. Pomiedzy perspektywą uniwersalną, polską i europejską* (cz. 2), „Palestra” 2011, nr 11–12.
- Koncewicz T.T., *O obietnicach i granicach sali sądowej*, „Co do zasady. Studia i analizy prawne” 2021, nr 1.
- Koncewicz T. T., *The „emergency constitutional review” and Polish constitutional crisis. Of constitutional self-defense and judicial empowerment*, „Polish Law Review” 2016, t. 2 (1).
- Koszowski M., *Anglosaska doktryna precedensu. Porównanie z polską praktyką orzeczniczą*, Warszawa 2010.
- Kulesza W., Winczorek P., *Demokracja u schyłku XX wieku*, Warszawa 1992.
- Linz J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Baltimore 1996.
- Loewenstein K., *Militant Democracy and Fundamental Rights*, „American Political Science Review” 1937, t. 31, nr 3.
- Majkusiak K., *Status prawny sędziego we współczesnym systemie politycznym Stanów Zjednoczonych*, [w:] *Common law. Historia, praktyka, doktryna, konteksty*, red. W. Włodarczak, Łódź 2022.

- Michelman F.I., *Legitimacy, the Social Turn, and Constitutional Review: What Political Liberalism Suggests*, „Critical Quarterly for Legislation and Law” 2015, nr 3.
- Schumpeter J.A., *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 2009.
- Spółeczne oceny wymiaru sprawiedliwości, „Komunikat z Badań CBOS” 2022, nr 95.
- Szmulik B., *Geneza i rozwój skargi konstytucyjnej w Europie*, „Athenaeum” 2006, nr 14–15.
- Terrett S., *English Legal System. Introduction to English and EU Law*, Cambridge 2008–2009.
- The 2024 EU Justice scoreboard. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, Luxembourg 2024.
- Tocqueville de A., *O demokracji w Ameryce*, Warszawa 2019.